

Az újkori hungarikum kézirat-kataszter (HKK) munkálatairól

Az a forrástömeg, amit az „újkori hungarikum kéziratok” megjelölés magába foglal, mindeddig viszonylag kevesebb figyelmet kapott a kutatástól, mint a hungarikum dokumentumok más, könnyebben meghatározható csoportjai. A külföldön őrzött középkori hungarikum kéziratok: a magyar eredetű vagy más módon Magyarországhoz kapcsolódó kódexek száma véges; többnyire nagy múltú könyvtárak őrizetében maradtak fenn, jelentős részüket nyomtatott nyilvántartásokban is feltárták. Így remélhető, hogy (ha hatalmas munkával is), corpusuk összeállítható lesz, medievisztikánk nagy hasznára — hiszen számuk bizonyosan bőven meghaladja a Magyarországon őrzött, magyar érdeklődésű kódexek számát. Hasonló a helyzet a régi nyomtatványokkal is, bár ezen a téren, az anyag természetének megfelelően, kisebb mértékben ismeretlen kötetek, nagyobb részben ismert művek új példányai várhatók (s kerültek elő már eddig is) a külföldön folytatott kutatások során. Más természetű probléma, és más természetű gyűjtőmunkát igényel az újkori és legújabbkori, valamint a mai hungarikumnyomtatványok feltárása, a lehetőségekhez képest megszerzése hazai gyűjtemény (elsősorban a nemzeti könyvtár) számára.

Az újkori hungarikum kéziratok feltárásának munkája leginkább az újkori levéltári hungarikum anyag problematikájával állítható párhuzamba, bár az anyag eltérő természete természetesen a feltárás problémáit is befolyásolja. A levéltári iratokat világszerte levéltárak őrzik, amelyekbe az iratanyag a levéltár illetékességének megfelelően, eleve adott (meglévő vagy helyreállítható) rendben kerül be, s általában az anyag keletkezésével egyidejűen készített segédlettel van ellátva. Nem tekintve a számtalan kivételt, a levéltárakban őrzött nem regisztratura-szerű állagokat: a levéltárakban történő hungarikum-kutatás az anyag zömének tekintetében történetileg meghatározott szempontokat követhet: Magyarország és a levéltárat őrző állam kapcsolatainak ismerete eleve kijelöli azokat a korszakokat és állagokat, amelyekben a kutatás hungarikumot remélhet.

Mindezeknél szerteágazóbb — több okból kifolyólag — az újkori hungarikum kéziratok kérdése. A kéziratokat általában könyvtárak kéziratárjai és az ún. irodalmi levéltárak őrzik. Műfajuk hallatlanul változatos: a kora újkori, még a kódexhez közel álló kötetektől a mai napon keletkező hagyatékokig, levelezésekig terjed. Gyűjteménybe kerülésük esetleges; nélkülözi azt a törvényszerűséget, mely a levéltári dokumentumok helyét megszabja: a kéziratot írója vagy első tulajdonosa tetszés szerint juttathatja bármely gyűjteménynek vagy magánszemélynek. Ennek megfelelően minden kézirtattár gyűjtemény, vagyis szervesen létrejött dokumen-

tumegyüttes; anyaga mind tartalmát, mind jellegét tekintve heterogén, s legfeljebb a gyűjtőkör szab általában laza korlátokat a gyűjtésben.

A kéziratári anyag hozzáférhetővé tétele is speciális nehézségeket rejt magában. Az a körülmény, hogy a kéziratári—irodalmi levéltári gyűjtés az utolsó évtizedekben a teljes irodalmi hagyatékok gyűjtésére is vállalkozott; (szemben a korábbi, válogató gyűjtéssel) nemcsak az állományt duzzasztotta fel a korábbinak sokszorosára, de a feldolgozó munkát is megnehezítette. A hagyatéknak ui. általában nincs eredeti rendje; ennek nagy munkával történő létrehozása, valamint a selejtezés (amit, az irattári selejtezéssel ellentétben, nem lehet általános szempontok szerint végezni) a többnyire nem nagyszámú kéziratáros feladata. Így a világ számos kéziratgyűjteményében elszaporodtak a rendezetlen, esetleg előrendezett, de mindenesetre csak nehezen (vagy sehogyan sem) kutatható kéziratgyűjtések, elsősorban hagyatékok.

Az újkori hungarikum kéziratok kutatása így eleve speciális nehézségekkel indulhat meg. Ugyanakkor gazdag eredményeket ígér. Hogy milyen sokoldalú eredményt: erre a dokumentumok létrejöttének sokfélesége világít rá.

Az újkori hungarikum kéziratok első csoportjának azt a kéziratanyagot tekinthetjük, amely a történelmi Magyarországon keletkezett, s jelenleg különböző történelmi körülmények folytán Ausztria, illetve Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia gyűjteményeiben van. (Ausztria vonatkozásában az állami kapcsolatból eredő magyar érdekű anyag alkotja az ilyen típusú hungarikumok zömét, a többi területen a trianoni békeszerződés következtében vált hungarikummá a magyar eredetű forrásanyag.) Ez az anyag a 16. század elejétől 1920-ig terjed; egyes kéziratokat éppúgy felölel, mint teljes személyi hagyatékokat, levelezéseket. Ezt a csoportot egészíti ki az a dokumentumanyag, mely az említett államokban élt—élő, s az 1920 óta eltelt időben jelentős tevékenységet kifejtő magyar személyiségek működése során keletkezett.

A második csoportba azoknak a személyiségeknek hagyatékát vagy hagyatéktöredékét sorolhatjuk be, akik a 16. századtól napjainkig átmeneti időre vagy véglegesen elhagyták Magyarországot, Európa valamely más államába, vagy más világrészbe költöztek. Ilyen dokumentum éppúgy lehet egy-egy 16—19. századi tanulmányi jegyzet, album vagy visszaemlékezés, mint egy kéziratokban, levelekben, egyéb dokumentumokban gazdag, 20. századi írói-tudományos hagyatéka. Az előbbire példa az erdélyi Tellmann György albuma 1742—1743-ból (Jéna, Egyetemi Könyvtár), Hrabovszky Dániel naplója (1848—1853) ugyanott; az utóbbira Jászi Oszkár, Vámbéry Rusztem, Molnár Ferenc, Zilahy Lajos hagyatéka (valamennyi az USA-ban; Zilahy hagyatékának Magyarországot érintő része itthon maradt, ill. hazakerült).

Hungarikum-voltuknak az előbbiektől eltérő eredete folytán a hungarikum kéziratok harmadik csoportját levelek alkotják; olyan levelek, melyeket magyarországi személyiségek általában Magyarországból írtak külföldi barátainknak, ismerőseiknek, s melyek ma vagy a címettek hagyatékának részei, vagy valamely kéziratár ún. „autográf” gyűjteményében elszigetelten foglalnak helyet. Ilyenek pl.: Lukács György tíz levele Franz Blei író hagyatékában (Berlin, Deutsche Staatsbibliothek); számos magyar személyiség — pl. Arany, Dohnányi Ernő, Kerényi Károly, Lehár Ferenc, Széchenyi István, Tisza István, Zrínyi — egy vagy

több levele, részben ismeretlen címzettekhez az Österreichische Nationalbibliothek autográf-gyűjteményében. (Politikai személyiségek, uralkodók levelei, vagy a hozzájuk írott levelek általában a levéltárak állagaiba tartoznak, de kivételek ebben a vonatkozásban is adódnak.)

Külön csoportként említhetjük végül azokat a kéziratokat, amelyek nem rendeltetésszerűen, hanem esetlegesen kerültek külföldre, (vagy rendeltetésszerűen vannak Magyarországon kívül, de már nem abban az országban, vagy gyűjteményben, mely őrzésükre leginkább illetékes lenne). Ezek a kéziratok többnyire egy-egy (rendszerint magyar származású) magángyűjtő gyűjteményébe tartoztak, míg a gyűjtemények végül is közgyűjteménybe nem kerültek, vagy ismét szét nem szóródtak. A hungarikum kéziratok vándorlása némiképpen nyomon követhető a külföldi (elsősorban nyugatnémet, osztrák és angol) árverési katalógusokban, ahol időről időre — bár, ha Liszt Ferenc nagy mennyiségben forgalomban lévő leveleitől eltekintünk, nem túl nagy gyakorisággal — felbukkannak újkori hungarikum kéziratok. Ezek vagy az író személye folytán számíthatnak nemzetközi érdeklődésre (Kossuth, Bartók, Goldmark, Kodály), vagy olyan magyar történeti eseményekhez kapcsolódnak, melyek a hazai kutatáson kívül a külföldi kutatást is érdekelhetik: például egyes politikai tartalmú írásművek, nem levéltári dokumentumok a Habsburgok környezetéből, vagy egy-egy török dokumentum, mint I. Szulejmán szultán levele I. Ferenc francia királyhoz 1542-ben Magyarországgal kapcsolatos terveiről, (melyet az Országos Széchényi Könyvtár 1977-ben a Sotheby cég árverésén meg is szerzett). Ez utóbbi kézirat-típusban gyakori az ún. „tartalmi hungarikum”, vagyis az olyan kézirat, melyet nem magyarországi személy írt, nem Magyarországon íródott, s nem is volt soha magyar tulajdonban, de tartalma — egészében vagy számottevő részében — magyar vonatkozású. Tartalmi hungarikum is keletkezett természetesen az újkor minden századában; lelőhelyük teljesen esetleges, bármely gyűjteményben előfordulhatnak.

Bizonyos, hogy ez a sokszínű, mennyiségében is jelentősnek tűnő, a világ gyűjteményeiben szétszóródott hungarikum anyag a magyar társadalomtudományi kutatások forrásbázisának tekintélyes részét alkotja, s a magyarországi kulturális örökség szerves kiegészítője. Ez a felismerés legalábbis egyidős a magyar nemzeti könyvtárral. Széchényi Ferenc Bandtkie lengyel bibliográfussal 1817—1818-ban váltott leveleiben kijelentette, hogy az új könyvtárnak meg kellene szereznie a külföldi könyvtárakban őrzött magyarországi vonatkozású kéziratok teljes jegyzékét, bibliográfiai adataikat, s a legjelentősebbek másolatait. (Néhány krakkói kézirat másolatát el is készítette.) A hangsúlyt Széchényi, ha nem is kizárólagosan, a kódexekre helyezte; ezek corpusának nyomtatásban való megjelentetését is tervezte.¹ A rendszeres gyűjtést Horvát István, a könyvtár őrje, Széchényi halála után kezdte meg: az akkoriban Európa-szerte megjelenni kezdő nyomtatott kéziratári katalógusokból (a legmodernebbeket is megszerezte) írta ki százával a hungarikum adatokat (OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 1310. I—II. köt.). A halálával félbemaradó gyűjtéssel párhuzamosan a működését épp csak megkezdő

¹ CSONTOSI János: *A müncheni könyvtár hazai vonatkozású kéziratai*. Magyar Könyvszemle 1882. 202-204.

Akadémia is foglalkozni kezdett a hungarikumok kérdésével. A hazai és külföldi könyv- és levéltárak átkutatásának programja 1832-ben fogalmazódott meg, kezdetben nyelvtörténeti céllal, majd a Történettudományi osztály is átvette a kezdeményezést, s ugyanebben az évben indítványt tett: nemcsak a hazai könyvtárakban „még talán rejtező historiai kéziratok” felkeresésére, „hanem addig is, míg ily irányra utazásokat lehetne rendelni, a bécsi, grazi, prágai, milánói stb., de kivált a müncheni könyvtárak igazgatóságait a náluk található és hazánkat érdeklő kéziratok címeinek közlése iránt” kell megkeresni; a vonatkozó kéziratok lemásolhatóak, esetleg egy alapítandó történeti kútfőgyűjteményben kiadhatók lennének. Egyben oklevelek másolatainak gyűjtését indítványozzák, belföldi és külföldi múzeumokban, s a bécsi császári levéltárban. A másolási munkálatok valóban megindulnak, s bár anyagi okokból csak szerény keretek között, de a 48-as forradalomig folynak. A legtöbb eredményt Petrovics Frigyes munkássága hozza. Petrovics az ifjú Teleki Lászlót kíséri külföldi utazásaiban, s ennek során számos német, francia és angol gyűjteményt vizsgál át hungarikum-kutatási céllal. (Másolatai az MTA Könyvtárának Kézirattárában vannak.)²

A félbeszakadt munka a polgári történettudomány fejlődésének megindulásával több ágon is felelevenedett. Az emigráns kutatók (Horváth Mihály, Simonyi Ernő) okmánytárak anyagának gyűjtésében, részben kiadásában is tevékenykedtek már az 50-es években. Az Akadémia Történeti Bizottsága a 60-as években szervezte meg újra a külföldi anyaggyűjtést, most már elsősorban levéltárakra szorítkozva. Kéziratokat a század végéig meglehetősen lendülettel folyó kutatások inkább csak melléktermékként tártak fel, így Varsóban, Párizsban, Modenában, Velencében, Zürichben; behatóbb kutatásokat folytatott Szádeczky Lajos a lengyel könyvtárakban, Marczali Henrik Berlinben, Drezdában, Londonban, Dedek Crescens Lajos cseh és morva könyvtárakban.³

A kéziratári hungarikum anyag gyűjtését a 80-as évek elején a Széchényi Könyvtár vállalta. Fraknói, mint a könyvtár igazgatója, megbízta Csontos Jánost, a Kézirattár órét a magyarországi és külföldi — elsősorban középkori — kéziratok felkutatásával. Csontos élénk aktivitást fejtett ki: bár utazásra csak néhány esetben nyílt lehetősége, tíz éven át bőségesen publikálta a *Magyar Könyvszemlé*ben a nyomtatásban megjelenő külföldi kéziratkatalógusok hungarikumainak jegyzékét (München, Velence, Bécs, Drezda, Bern, Milánó, Hannover). Néhány kutatási beszámoló is megjelent ugyanitt: Thim József (Grác), Hodinka Antal és Áldásy Antal (Olaszország) tollából.⁴ Egy 1884. évi névtelen közlemény röviden beszámolt Csontos, Szinnyey József, Fejérpataky, Fraknói, Pesty Frigyes, Szilágyi Sándor, Ábel Jenő hungarikum-kutatásairól, hozzátéve, hogy még távol vagyunk attól, hogy a hungarikumokról megfelelő áttekintésünk legyen, s javasolta, hogy a kormány vagy az Akadémia tűzzön ki ösztöndíjakat 1. magyarországi vonatkozású kéziratok, 2. oklevelek és levelek, 3. nyomtatványok rendszeres külföldi kutatására;

² LUKINICH Imre: *A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének ismertetése*. Bp. 1935. 4.

³ A kutatóutakról készített jelentések: a *Századok* 1868–1893 közötti évfolyamaiban.

⁴ A *Magyar Könyvszemle* 1882–1892/93 közötti évfolyamaiban.

a kutatások eredményeit egy országos „bibliográfiai hivatalban” lehetne összpontosítani.⁵

Az éppen csak meginduló hungarikumkézirat-kutatásnak Csontos meghurcoltatása és a könyvtárból való eltávolítása vetett véget 1893-ban.⁶ Ezzel az egész hungarikumkutatás lekerült a folyóiratok hasábjairól a *Könyvszemlében* is, a *Századokban* is — mintha maga a téma is kompromittálódott volna.

A szünet különféle okokból igen hosszúra nyúlik. Az első világháború, majd a Trianon utáni gazdasági és politikai viszonyok nem kedveznek e munkálatok folytatásának. A magyar kutatók — a Bécsi Magyar Történeti Intézet révén — általában Bécsig jutnak el, s mint történészek, itt elsősorban a levéltárakban folytatnak kutatásokat. A magyar történettudomány forrásainak körébe értékes anyagokat vonnak be, de a rendszeres hungarikum-feltárás nem tartozik célkitűzéseik közé. Nyilván a hungarikum-fogalom is újjáalakul ezekben az évtizedekben: a kutatóknak fel kell ismerniük, hogy a magyar történeti források igen jelentős része hazai anyagból külföldi hungarikummá vált.

Ugyanakkor a hungarikum anyag gyarapodása a korábbinál jóval gyorsabb ütemben folytatódik, a kéziratok hungarikumok mennyisége megsokszorozódik, részben az elcsatolt területek magyar lakosságának tevékenysége folytán, részben, mivel a 19—20. századi levelezések, hagyatékok (természetesen számos hungarikummal) folyamatosan gyűlnek a világ könyvtáraiban. Megnövekszik a nyomtatott kézirat-katalógusok mennyisége is; emelkedő színvonalú, korszerű katalógusok jelennek meg. Ha az újkori hungarikum kézirat fogalma összetett, lelőhelye esetleges, mennyisége meghatározhatatlan volt a korábbiakban is: ezek a problémák egyre nőnek a múltó évtizedekkel.

A megnövekedett feladatokat a magyar kutatás — az ország szegénysége s ideológiai akadályok folytán — csak az 50-es évek végén kezdheti felmérni. A hungarikum-gyűjtés, mint nemzeti könyvtári feladat, a nyomtatványok vonatkozásában a lehetőségekhez képest állandóan folyik a Széchényi Könyvtárban; 1957-ben a Gyarapítási osztály hozzáfog a külföldi magyar szerzők nyilvántartásának kiépítéséhez is. Ugyanebben az évben vetődik fel hosszú szünet után először a kéziratok hungarikum problémája: a *Könyvszemlében* Csapodi Csabáné hívja fel a figyelmet középkori és újkori hungarikum kéziratok létezésére, a felkutatásukból várható óriási tudományos eredményekre. Csapodiné a Széchényi Könyvtár Kézirattárában a munkát egy kéziratbibliográfia munkálataival kezdi meg.⁷

A további fejlődés többirányú. Egyfelől a külföldi kutatóutak lehetőségének megnyílásával könyvtárosok, levéltárosok, irodalomtörténész és történész szakemberek számára ismét feltárulnak a külföldi gyűjtemények. (A munkálatok azonban összehangolatlanok. Kivétel a levéltári terület: 1971-ben a művelődési miniszter és az MTA főtitkára együttes utasításban szabályozza a magyar vonatkozású külföldi

⁵ *Magyar Könyvszemle* 1884. 317—318.

⁶ Vö.: PÁLVÖLGYI Endre: *A Csontos János elleni fegyelmi vizsgálat és annak politikai háttere*. Az Egyetemi Könyvtár évkönyve. Bp. 1964. 163—192.

⁷ CSAPODI Csabáné: *Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája*. *Magyar Könyvszemle* 1957. 282—287.

levéltári anyag nyilvántartásba vételét; ennek megfelelően a levéltárosok útijelentései s a készülő mikrofilmek az Országos Levéltárban nyernek elhelyezést, s nyújtanak kiindulópontot az újabb kutatók számára.)⁸ Másfelől az Akadémia támogatásával, az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának keretei között megindulnak a hungarikum kódexek nyilvántartási munkálatai. Ennek tervét Csapodi Csaba 1973-ban készíti el,⁹ s bár az ebben vázolt nagyszabású külföldi feltárási tevékenység nem valósulhat meg, mégis jelentős anyag gyűlik össze, elsősorban hazai forrásokból. A fejlődés harmadik ága a hungarikum-gyűjtés és nyilvántartás egész feladatkomplexumának felvállalása az Országos Széchényi Könyvtárban. A beszerezhető kurrens könyvanyag beszerzése, a kurrens (és az évtizedek óta sok vonatkozásban elmaradt) bibliográfiai anyag — könyv és periodikum — nyilvántartásának megszervezése 1967-től kezdődően a könyvtár hangsúlyos feladatai között szerepel. Hungarika Koordinációs Bizottság működik, bibliográfiai kiadványok jelennek meg.¹⁰ Ezekben az elgondolásokban, programokban azonban az újkori hungarikum kéziratok kérdése még nem kap helyet.

Erre csak 1976-ban kerül sor. Ekkor készül el a könyvtárban *A könyvtári dokumentumok magyar vonatkozásai (Hungarikum meghatározás)* c. szabályzat, mely már a kéziratos dokumentumokat is figyelembe veszi,¹¹ s elkészül a *Könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának keretterve* c. program, melynek második része (1978) részletesebben foglalkozik a külföldön őrzött középi- és újkori kéziratok feltárási kérdéseivel, vázolja az elvégzendő feladatokat és azok sorrendjét. A munkálatok irányítását az MTA Könyvtára (középkori kéziratok) és az OSZK (újkori kéziratok) kooperációban végzik.¹² Ez a program bekapcsolódik a *Történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink feltárási, nyilvántartási és kiadása*, c. tárcaszintű kutatási főirányba, melyet a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1974. évi kezdeményezéséből kiindulva az Akadémia Társadalomtudományi Főosztálya és a Művelődési Minisztérium dolgoz ki, s 1983-ban válik jóváhagyott programmá.¹³ A nagyszabású tervbe, melynek (1984-ben) 108 témája „egyetlen nagyszabású vállalkozás egymást kiegészítő részeit alkotja”, szervesen, természetesen illeszkedik bele az újkori hungarikum kéziratok feltárási feladata.

⁸ 205/1971. (M. K. 23.) MM MTA sz. utasítás. *Művelődésügyi Közlöny* 1971. 370–371. 1. Az Országos Levéltár mikrofilmtára 1985. január 1-én több, mint 5.200.000 filmkockát őrzött szomszédos országok levéltárainak eredeti iratairól. A levéltári hungarikum-feltárási problémáiról: BORSA Iván: *A hungarikumkutatás aktuális kérdései*. Levéltári Szemle 1986. 2. sz. 8–13.

⁹ CSAPODI Csaba: Tervtanulmány a külföldi könyvtárakban lévő, magyarországi eredetű kódexek felkutatására. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok (I.) Osztályának Közleményei 1973. 459–478. 1.

¹⁰ A fejlődést áttekinti: NÉMETH Mária: *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos tevékenysége 1945–1974*. Az OSZK Évkönyve 1979. Bp. 1981. 185–191.

¹¹ Közölve: *OSZK Híradó* 1976. 191–201.

¹² HAVASI Zoltán: *Kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek kutatása*. Magyar Könyvszemle 1979. 360–363.

¹³ KLANICZAY Tibor: *A magyar kultúra emlékeinek feltárási, nyilvántartási és kiadása*. Kritika 1980. 10. sz. 3–5. *Uő*: *Kulturális és történelmi hagyományaink feltárási, Magyar Tudomány* 1984. 953–961. (Az idézet az utóbbi tanulmányból.)

A tervek kirajzolódását még mindig nem követi azonnali megvalósulás. Csak 1986-ban, az OTKA támogatásával válik lehetségessé egy olyan kutatási program megindítása, mely az eddigi eredmények felhasználásával s a kutatások egybehangolásával az újkori hungarikum kéziratok kataszterének (HKK) felállítását tűzheti ki célul. A vállalkozásban három intézmény: a Széchenyi Könyvtár, az MTA Könyvtára és a Petőfi Irodalmi Múzeum (mindhárom gyűjtemény kéziratára) vesz részt; az összegyűlt anyag az OSZK-ban kerül felállításra. A munka két ágazata: a hazai, itthon rendelkezésre álló információk összegyűjtése egyfelől; a külföldi intézmények kéziratanyagának rendszeres feltárása másfelől. Ezt egészíti ki a feltárt kéziratok mikrofilmen (esetleg xeroxmásolatban) történő — válogatott — megszerzésének programja.

A Magyarországon fellelhető információk mennyisége viszonylag jelentős. Rendelkezésre állanak:

1. a korábbi kutatóutakon készített útjelentések;
2. a külföldi intézmények kéziratgyűjteményeiről publikált katalógusok;
3. a külföldi intézményekről (egyenként vagy összefoglalóan) közzétett ismertető kiadványok;
4. bibliográfiai adatok összefoglaló bibliográfiákból, folyóiratokból, egyéb nyilvántartásokból.

Mind ezekből egyetlen, intézmények szerint rendezett nyilvántartás készül, az alábbiak szerint.

1. A kutatói jelentések gyűjtése eddig az MTA levéltárára és az OSZK irattárára terjedt ki. Előbbi 119, az OSZK 66 olyan útjelentést őriz az utolsó évtizedekből, melyeket történészek, irodalomtörténészek, könyvtárosok külföldi kézirat-kutató útjaik során készítettek. (Az MTA levéltárában néhány levéltáros jelentése is megtalálható.) Bár a két gyűjtemény természetesen nem öleli fel az időszak teljes vonatkozó anyagát, bizonyos következtetések levonására mégis alkalmas.

A 185 jelentés közül 109 készült szocialista államban, 70 európai tőkés országokban, 6 az Amerikai Egyesült Államokban, ill. Kanadában.¹⁴ A kutatók összesen mintegy 360 intézményt látogattak meg (ugyanazon intézmény többszörös meglátogatását külön számítva); ezek közül 145 intézményben nem általában hungarikum-feltárást végeztek, hanem — kiutazásuk céljának megfelelően — meghatározott témához gyűjtöttek anyagot. Így, bár a kutatások különféle szakterületek szempontjából hasznos vagy jelentős forrásanyagot tártak fel, a rendszeres hungarikum-kutatás szempontjai csak ritkábban érvényesülhettek. Emellett a kutatók nagy része olyan rövid időre utazott ki (egy-két hét), hogy általános tájékozódáson, néhány tétel megtekintésén túlmenően eredményt nem mutathatott fel; egyes kutatások a fogadó fél által támasztott nehézségeken hiúsultak meg. A meglátogatott intézmények anyagának egészét vagy meghatározott részét végleges érvénnyel (pozitív vagy negatív eredménnyel) ismertető, a

¹⁴ A leggyakrabban meglátogatott ország Csehszlovákia (51 út); kiemelkedik még Jugoszlávia és Ausztria (25-24 út). 10-15 alkalommal felkeresett országok: Franciaország, NDK, NSZK, Románia. Olaszországban 8 kutató járt; a többi ország 1-5 úttal van képviselve az eddig vizsgált útjelentésekben. (Spáczay Hedvig gyűjtése alapján.)

magyar kutatást érdeklő anyagot jegyzékben is rögzítő jelentések száma viszonylag csekély: 19 kutató, 21 intézmény a számszerű eredmény. Ugyanakkor előfordulnak ismétlődő kutatások: több esetben néhány éven belül több kutató tekinti át ugyanazt a forrásanyagot, azonos mélységben, azonos eredménnyel. (Az útijelentések összegyűjtését további szóba jöhető intézmények irattáraiban folytatjuk. Készülő nyilvántartásunkban a jelentésről utalócédula szerepel, rövid kivonattal az eredményekről; a jelentésekről magukról xeroxmásolatot készítettünk.)

2. A kéziratgyűjtemények nyomtatott katalógusai — melyeket nagy könyvtáraink a múlt századtól kezdődően folyamatosan gyűjtöttek, és nagy mennyiségben, (bár a teljességtől távol) őriznek — a hungarikum-kutatás eddig eléggé nem hasznosított forrásai. Hatalmas, részben országos sorozatoktól kezdve egyes kis füzetekig, múlt századi, szűkszavú jegyzékektől kezdve modern szempontokat érvényesítő, részletes leírásokig: igen gazdag anyag, sok száz kötetben áll a kutatás rendelkezésére. Szempontunkból természetesen érdektelenek a kizárólag középkori kódexeket feltáró kötetek, de a katalógusok zöme a középkori és az újkori anyagot vegyesen tárja fel, vagy legalább a 16. század végéig terjed. A legismertebb nagymúltú vállalkozások közül a francia, olasz, vatikáni, osztrák, az újabbak közül a szlovák sorozatok érdemelnek említést. (E katalógusokról az említett nyilvántartás részére címléírás készül, a katalógus indexeinek, könyvtári jelzetének megadásával. Maguknak a katalógusköteteknek átnézése, kicédulázása jelenlegi elképzelés szerint a kiutazó kutató feladata, útja megkezdése előtt; a későbbiekben esetleg a jelenleg működő munkacsoport vállalja ezt a feladatot.)

3. Természetesen nem minden kézirtár adott ki nyomtatott katalógust, s ezek a katalógusok általában nem a teljes anyagra terjednek ki. Az ún. „kézirat”, „Handschrift”, „manuscriptum” többnyire a nálunk „kötetes kézirat”-nak megfelelő fogalom. A nyomtatott katalógusok csaknem kizárólag ezekről készülnek. A kéziratgyűjtemények kötetes sorozataik mellett általában „autográf”-gyűjteményt hoznak létre (az OSZK Kézirtárában ennek a „Levelestár” és „Analekta” gyűjtemény felel meg); ezen belül, vagy ezen kívül tartják nyilván a személyi irattárakat, hagyatékokat. Az autográf-gyűjteményekről ritkán készül nyomtatott katalógus; a hagyatékokról pedig inkább összefoglaló katalógusok készülnek, rövid adatokkal. (Pl. Ludwig Denecke — Tilo Brandis: *Die Nachlässe in den Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland*. 2. kiad. Boppard am Rhein 1981. 538 l.; Karl Dachs: *Die schriftlichen Nachlässe in der Bayerischen Staatsbibliothek München*. Wiesbaden 1970. 201 l.) A hagyatékokat tételszinten ismertető, összefoglaló jellegű katalógussal alig találkozhatunk (ilyenek a Matica Slovenska és a Strahov katalógusai). Ennek a hiánynak pótlására (s a kézirtagyűjteményről általában, továbbá a cédulakatalógusokról szerezhető információk érdekében) áttekintjük a könyvtárak ismertetőit, önmagukról szóló főbb kiadványait, az egyes könyvtárakról esetleg típusonkénti csoportosításban kiadott tájékoztatókat. Ezekről is leírás készül a HKK nyilvántartása számára, a műből nyerhető főbb adatok rövid összefoglalásával.¹⁵

¹⁵ Említést érdemel két hasznos kiadvány, melyek a Közép-Kelet-Európa államaira vonatkozó kézirtas (és egyéb) dokumentumokat összefoglalóan ismertetik: Richard C. LEWANSKI: *Eastern Europe*

4. A nyilvántartás további forrását a korábbi hungarikum-feltárások bibliográfiai adatai szolgáltatják. Ezt (a kurrens anyag mellett) összefoglaló bibliográfiáinkból meríthetjük, valamint az OSZK Kézirattárában őrzött, Csapodi Csabáné irányításával készült említett nyilvántartásból (mintegy 30.000 tétel), mely a 60-as évek elejéig a hazai szakfolyóiratok valamennyi kéziratemlítését feltárja, a lelőhely megemlítésével. Ez a cédulaanyag (mely természetsszerűleg zömmel magyarországi lelőhelyekre utal), különösen a Trianon előtti Magyarország elcsatolt részeinek gyűjteményeire vonatkozóan hasznos segédlet.

Az így létesülő, jelenleg mintegy 2000 cédulából álló, országok, ezen belül intézmények szerint rendezett nyilvántartás arra szolgál, hogy a külföldi gyűjteményekbe látogató kutatók tájékozódni tudjanak úticéljuk kéziratokat őrző intézményeiről, azok gyűjteményeiről, nyilvántartásairól, nyomtatott katalógusaik megléte esetén pedig magáról az állományról részleteiben is; végül az esetleges korábbi kutatások eredményeiről.

A munkacsoport másik vonalán maga a kutatómunka folyik. A három kézirattár erre vállalkozó munkatársai — a támogatás nyújtotta keretek között, emellett az MTA-Soros Alapítvány segítségével — felkeresnek olyan külföldi gyűjteményeket, amelyekben — eddigi ismereteink alapján — jelentős, nagyobb mennyiségű kézíratos forrásanyag várható. A munkatársak a gyűjtemény nyomtatott katalógusaiból (ha van ilyen) előzetesen jegyzéket készítenek a megtekintendő kéziratokról; a kutatás befejeztével újabb jegyzékbe foglalják a mikrofilmezésre javasolt kéziratokat. A kutatóutakat általában két hónapra tervezzük, hogy mód nyíljon a meglátogatott intézményben vagy intézményekben beható, alapos tájékozódásra, és az állomány, vagy egyes állományrészek olyan pontosságú átkutatására, hogy a munka hungarikum-szempontról befejezettek legyen tekinthető, illetve, hogy kijelölhetőek legyenek a továbbiakban szükséges kutatások, azok várható időtartama.

A HKK munkálataitól elsősorban nem szenzációkat várunk — bár ilyenek is előfordulhatnak. Mégis, sokkal inkább az várható, hogy a magyar irodalomtudomány és történettudomány forrásbázisát a felderítendő anyag kiszélesíti, gazdagítja, mégpedig — amennyiben ez a munka hosszabb időn át folytatható lesz — a kéziratok heterogén jellege folytán minden korszakban és számos vonatkozásban.

A kutatások előrehaladásával lehet majd azzal foglalkozni, hogy az eredmények milyen formában váljanak nyilvántartásból kiadvánnyá. Elképzelhetőek olyan kiadványok, amelyek századokra bontva publikálják több gyűjtemény, vagy több ország kézíratainak jegyzékét; nagyobb anyag összegyűjtése esetén további, tematikus tagolás is elképzelhető. Elkészíthető esetleg egyszerű névmutató az anyaghoz, vagy a feltárt magánlevelek jegyzéke. E távolabbi tervektől eltekintve is

and Russia / Soviet Union. A handbook of West European archival and library resources. New York München London Paris 1980. 317 l. Paul L. HORECKY David H. KRAUS: *East, Central and Southeast Europe*. A handbook of library and archival resources in North America. Santa Barbara / California Oxford [1974 1977]. 461 l. (Clío Books)

kétségtelen azonban, hogy a HKK munkálatai sohasem tekinthetők befejezettnek, a vállalkozás nem gondolhat még viszonylagos teljesség elérésére sem. Nemcsak azért nem, mert a világ hungarikum kézíratainak teljes feltárása reális lehetőségeket meghaladó feladat, hanem azért sem, mert a határainkon túl élő magyarság tevékenysége folytán állandóan újabb és újabb hungarikum kéziratanyag születik; mert a régebbi anyagok bekerülése a közgyűjteményekbe állandóan folyik; s végül mert a Magyarországról külföldre írott levelek egy része bizonyára mindig számot tarthat majd a történeti tudományok valamelyik ágának érdeklődésére. A HKK-program mindössze arra törekedhet, hogy tárgyáról egyre szélesebb körű információt nyújtson a kutatás számára, mégpedig mind az általános hungarikum-kutatás, mind a konkrét társadalomtudományi területek számára.¹⁶

EVA V. WINDISCH

Sur les travaux du cadastre des manuscrits „Hungarica” de l'époque moderne

Le problème des manuscrits „Hungarica” de l'époque moderne a retenu jusqu'ici plus rarement l'attention des milieux compétents que celui des autres groupes de „Hungarica”. L'auteur passe en revue les différentes catégories des manuscrits d'intérêt hongrois de l'époque moderne et résume les tâches actuelles. Un règlement établi en 1976 (définition des rapports hongrois des documents „Hungarica” dans les bibliothèques) et un programme mis au point en 1978 (précisant les questions de la mise au jour des manuscrits conservés à l'étranger) servent de base aux travaux amorcés dans la Bibliothèque de l'Académie et à la Bibliothèque Nationale Széchényi, mais ce n'est que ces derniers temps que l'on put réellement commencer à réaliser le programme prévu. Trois institutions (les deux bibliothèques sus-nommées et Musée Petöfi) ont mis en chantier les travaux d'un cadastre des manuscrits de l'époque moderne. Dans la dernière partie de son article l'auteur esquisse le programme détaillé des travaux.

¹⁶ A HKK nyilvántartás természetesen rendelkezésére áll mindazoknak, akik hungarikum-kutatás céljából munkacsoportunktól függetlenül is külföldi gyűjteményeket látogatnak meg: sőt, kívánatos lenne, ha ezek a kutatók vállalkoznának arra, hogy kutatásaikat a HKK csoport munkájával összehangolják. A nyilvántartás az OSZK 651/a sz. szobájában használható minden hétfőn munkaidőben; előzetes megbeszélés alapján máskor is. (Tel.: 757-533/323)